

Jutta Faehndrich, EINE ENDLICHE GESCHICHTE. DIE HEIMATBÜCHER DER DEUTSCHEN VERTRIEBENEN. Köln – Weimar – Wien: Böhlau 2011, 303 s. (Visuelle Geschichtskultur, Bd. 5).–

Kulturoložka a historička Jutta Faehndrichová zvolila jako téma své knižně vydané dizertační práce analýzu tzv. Heimatbücher (knihy o vlasti/domovině). Heimatbuch podle ní představuje svébytný literární žánr, který se začíná vyvíjet na počátku 20. století v souvislosti s rozvojem vlastivědy jako vědy, a to jak v Německu, tak v dalších oblastech Evropy osídlených německým obyvatelstvem. I když je 4. kapitola knihy věnována vývoji tohoto žánru a analýze jeho tematických těžišť v období do roku 1945 (její závěry tvoří podklad pro komparace s pozdějším vývojem a prohlubují tak velmi přínosně autorčinu analýzu), hlavní interpretační části knihy jsou věnovány Heimatbücher vzniklým po roce 1945 mezi Němci vyhnánými/odsunutými ze střední, východní a jihovýchodní Evropy. Heimatbuch této doby definuje Jutta Faehndrichová jako knihu o „ztracené vlasti/domovině“ (verlorene Heimat). „Heimat“ je tu představována především jako sociální struktura, která zanikla vyhnáním, jako sociální prostor (s. 119). Sepsána bývá většinou autorským kolektivem (laiky, bývalými obyvateli určité oblasti, města, vesnice) nejčastěji ve formě monografie a pojednává o co nejširší paletě témat (od historie dané lokality přes hospodářství, společenský život, školství, církevní problematiku, pomístní názvy, životopisy lokálních osobností a anekdoty až

po vyhnání/odsun a život po této události v „nové vlasti/domovině“ – v Německu), jedná se o souhrn subjektivních a faktografických textů (s. 251).

Na základě obdivuhodné rešeršní činnosti v katalogích knihoven či v nabídce internetových antikvariátů dokazuje Faehndrichová, že Heimatbuch byla ve 20. století „masovým fenoménem“ (s. 6), který se však dodnes nedočkal většího zájmu odborníků; bibliografická databáze tohoto žánru (německojazyčné knihy vyšlé do roku 2000) obsahuje více než 3 500 jednotek (s. 9), z nichž přibližně jedna šestina pojednává o „ztracené vlasti/domovině“. Autorka z této šestiny vybrala 150 zástupců pro svou kvalitativní a kvantitativní obsahovou analýzu pomocí tematického katalogu (sleduje vytváření a proměny „tematického kánonu“). Výsledky kvantitativní obsahové analýzy prostupují ve formě grafů a diagramů kapitoly knihy a doplňují tak umně hlavní kvalitativní analýzu zkoumaného materiálu.

Hlavní výzkumné otázky autorky jsou spjaty s Heimatbücher jako pramenem dokládajícím procesy zpracování zkušenosti ztráty vlasti/domoviny a vzpomínky na ni mezi odsunutými Němci. Heimatbücher jsou jí podkladem pro zkoumání „souvislosti mezi zkušeností a vzpomínkou (osobní i kolektivní), procesu společného vytváření vzpomínky, prožité historie a úhlu pohledu na ni – a jejich proměn během poválečných let –, politických zájmů a politiky dějin (stran, vlád, spolků) včetně vlivu na jednotlivce, stejně jako sociologie skupiny se specifickou zkušeností ztráty“ (s. 13). Tyto otázky posouvají zájem

autorky logicky k otázkám kulturní paměti odsunutých Němců, neboť fixací vzpomínky v Heimatbücher se stávají tyto nositelé kulturní paměti (s. 43).

Odkazem ke kulturní paměti je jasné, z jakého teoretického podhoubí Faehndrichová vychází. Je to teorie J. Assmanna (navazujícího na myšlenky M. Halbwachse o kolektivní paměti), kterou vedle základních pojmů analýzy (např. pojem Heimat) jasně a účelně představuje autorka ve třetí kapitole své práce. V rámci této teorie chápe odsunuté Němce jako „Erinnerungsgemeinschaft“ (pospolitost vzpomínky) a Heimatbücher jako prostředek sociální konstrukce paměti (s. 16). Heimatbücher analyzuje jako formativní texty (odpovídají na otázku: Kdo jsme? – s. 91) – a zároveň nositele fundující vzpomínky (fundierende Gedächtnis; s. 100) –, které hrály v době svého vzniku zásadní roli pro zajištění identity dané skupiny (s. 89).

Heimatbücher zastupují podle Faehndrichové „střední úroveň“ mezi horní úrovní představovanou spolků a landsmanšafty odsunutých Němců jako politických aktérů, jejichž činnost a politika paměti, snaha o institucionalizování vzpomínky je v Německu zkoumána v posledních dvaceti letech, a mezi osobní rovinou a rodinnou pamětí jednotlivých odsunutých Němců. Na této střední úrovni sleduje tematická těžiště, „topoi“ (termín H. J. Schrödera) a „Bedeutungsmuster“ (termín H. Welzera) (s. 16) – jejich prezenci, mizení, objevování se, zamlčování a změny v diachronní perspektivě.

Za klad knihy považují to, že autorka zároveň vtahuje do analýzy účelně i geografické hledisko – vytváří ve vybraném vzorku Heimatbücher několik skupin podle místa původu jejich autorů (bývalá

„říšská území“, Polsko, Sudety a jihovýchodní Evropa). V rámci těchto skupin dokládá a komparuje jednotlivá topoi, historické obrazy a fundující mýty (největší rozdíl přitom vyvstává mezi obsahem a interpretacemi v Heimatbücher „sudetských Němců“ a Němců z bývalé Jugoslávie).

Tato velmi zajímavá mozaika podobných a rozdílných tematických těžišť, „mýtů“, topoi a historických obrazů naplňuje kapitoly 5 a 6 (bohatě dále členěné a obsahem zabírající více než polovinu vlastního textu knihy). Autorka tyto prvky nejen popisuje, ale zároveň se ptá, jak vznikly a jak se prosadily. Zde nastupuje další rovina analýzy – v rámci svého teoretického rámce nezdůrazňuje Faehndrichová odlišný historický vývoj zemí, z nichž byli Němci odsunuti, nebo dobu odchodu (Němci z jihovýchodní Evropy často odešli později než v roce 1945/1946), ale důraz klade především na proces práce s pamětí, na který má vliv nejen historická zkušenost, ale také dobové podmínky (s. 232).

V rámci tohoto zaměření na rozhodující vliv „rekonstruuji současnosti“ zasazuje Heimatbücher do širšího dobového a společenského kontextu a vtahuje do analýzy nejen politiku spolků vyhnanců, které svou mocí prosazují určité interpretace historických událostí a procesů (ač míra prosazení jednotného „vidění světa“ zůstává různá – velmi silná je např. u sudetských Němců, zde hovoří Faehndrichová přímo o „historickém inženýrství“ – s. 197 – a politizaci, která přetrvává dodnes), ale i dobové diskurzy v německé poválečné společnosti (především mýtus úspěšné integrace). Zajímavé je zjištění autorky, že v Heimatbücher sudetských Němců se dají nalézt prvky sudetoněmeckých historických

obrazů, známé z rétoriky landsmansaftu hned po 2. světové válce a kopírující (časově) předválečný „völkisch“ diskurz, až po roce 1955. Za centrální dokument, který ovlivnil a „přitvrdil“ diskurz od 50. let 20. století, považuje tzv. Bílou knihu (Weißbuch. Dokumente zur Austreibung der Sudetendeutschen) z roku 1951.

Faehndrichová označuje Heimatbücher jako „mrtvý žánr“, neboť byly v naprosté většině vytvářeny lidmi patřícími do generace zážitku (Erlebnisgeneration), stejně tak jako pro tuto generaci (tradování jejich obsahu na další generace je tedy velmi obtížné) představují knihy pro osoby s „insiderskou“ znalostí. Nutno říci, že její kniha rozhodně není „mrtvou knihou“. I když se díky zvolené koncepci (tedy zkoumání Heimatbücher v několika různých kontextech) někdy určité informace vícekrát v knize opakují, je pro čtenáře velmi přínosná z několika důvodů: jednak díky hluboké analýze a „objevení“ pramene, který doposud „unikal“ zájmu historiků, etnologů, kulturologů, dále díky velmi preciznímu a kritickému využití teorie kulturní paměti a také díky široké diachronní i synchronní analýze Heimatbücher, nabízející autorce nové a zajímavé komparace, prohloubené zasazením do kontextu diskurzů německé poválečné společnosti a diskurzů propagovaných svazy vyhnanců. Jako klad knihy beru i fakt, že Faehndrichová nezakrývá omezení pramene a svého metodologického přístupu k němu – to se týká například recepce Heimatbücher (ve druhé a třetí generaci), jež se nedá vyvodit z provedené analýzy jejich obsahu (s. 111). Stejně tak nejsou v Heimatbücher většinou analyzovatelné ani procesy vyjednávání mezi jednotlivci a uskupeními ve skupině vyhnaných Němců z jedné obce, které se

odehrávají před sepsáním Heimatbuchu – k analýze je přístupný již jen výsledek, který dokládá, co bylo vyjednáno a kdo měl v dané skupině největší moc k prosazení svého názoru. Pro čtenáře z České republiky je kniha zajímavá navíc i tím, že analýza Heimatbücher ze „Sudet“ je jednou z jejich stěžejních částí.

Jana Nosková (EÚ AV ČR, v. v. i.)

Vladimir Penčev, PO SERPENTINÁCH SEBEPOZNÁNÍ A POZNÁNÍ TOHO DRUHÉHO. ČEŠI A SLOVÁCI V BULHARSKU, BULHAŘI V ČESKÉ REPUBLICE. Fakulta humanitních studií Univerzity Karlovy v Praze, Praha 2012, 181 s.–

V roce 2012 vydala Fakulta humanitních studií Univerzity Karlovy již druhou publikaci bulharského autora. Po knize antropoložky Rummy Georgievové *Bulhaři v Čechách* (2011), která je podrobnou studií imigračních a integračních procesů bulharské komunity (či komunit) u nás, vyšla česky první samostatná kniha významného bulharského etnologa, slavisty a bohemisty Vladimira Penčeva. Soubor třinácti kratších i rozsáhlejších studií přináší vzhled do současné bulharské etnologie a folkloristiky a především představuje osobnost, která je v posledním čtvrtstoletí jedním z klíčových pojítek českého a bulharského prostředí na poli humanitních věd. S knihou Rummy Georgievové je Penčevova monografie částečně tematicky propojena – vybrané studie se věnují problematice integrace Bulharů u nás. Větší část publikovaných statí je však zaměřena na autorovy dlouholeté výzkumy společenství